

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені М. В. ПТУХИ

КЛИМЕНКО ЮЛІЯ АНАТОЛІЇВНА

УДК 365.2 (477)

**СОЦІАЛЬНЕ ВІДТОРГНЕННЯ В ЖИТЛОВИХ УМОВАХ
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України.

Науковий керівник:

Черенко Людмила Миколаївна,
кандидат економічних наук, с.н.с.;
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України, завідувач
сектору досліджень рівня життя населення
відділу моделювання соціально-економічних
процесів та структур.

Офіційні опоненти:

Міщук Галина Юріївна,
доктор економічних наук, професор;
Національний університет водного
господарства та природокористування,
завідувач кафедри трудових ресурсів і
підприємництва;

Антонюк Валентина Полікарпівна,
доктор економічних наук, професор;
Інститут економіки промисловості НАН
України, головний науковий співробітник
відділу економічних проблем соціальної
політики.

Захист відбудеться «29» квітня 2021 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.247.01 Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 60.

Автореферат розісланий «25» березня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради, к.е.н., с.н.с.

С. В. Полякова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема забезпеченості населення житлом відповідної до стандартів сучасного суспільства якості завжди залишається актуальною, особливо коли йдеться про позбавлення мінімальних умов комфортності. Житлова проблема завжди була викликом для більшості країн світу, особливо тих, що розвиваються, внаслідок недостатніх фінансових ресурсів для забезпечення належних умов проживання за моделі розширеного відтворення населення. Для України впродовж десятиріч проблема соціального відторгнення в житлових умовах не втрачає особливої актуальності, як з огляду на незадовільні умови проживання значного числа сімей, так і з урахуванням низької фінансової спроможності українців щодо їх покращення.

Житловий фонд в Україні залишає бажати кращого: дві третини будинків були збудовані до періоду незалежності, у половині з них ніколи не проводився капітальний ремонт, сьогодні наявна велика частка застарілого та аварійного житла. Основні проблемні аспекти, які стосуються комфортності житлових умов в Україні, це перенаселеність житлових приміщень та низький рівень обладнання житла мінімальними побутовими зручностями. Проблема забезпеченості достатнім житловим простором залишається актуальною для більшості сімей з дітьми, особливо у великих містах. В останні роки збільшується забезпеченість житловою площею на одну особу переважно за рахунок зменшення чисельності населення країни, при цьому частка перенаселених домогосподарств залишається стабільною. Для сільської місцевості більш важливою проблемою є низький рівень обладнання житла мінімальним набором зручностей.

Житлові умови яскраво ілюструють видимі нерівності в розподілі доходів, а високі ціни на ринку житла лише поглиблюють нерівні шанси на придбання якісного житла. Через перманентну економічну кризу впродовж років незалежності розвиток житлових умов в Україні супроводжувався поглибленням нерівності. Прискорення процесу урбанізації призвело до накопичення великої частини «непотрібного» житлового фонду в економічно непривабливих населених пунктах (містечках або селах). Водночас навантаження на житловий фонд великих міст постійно збільшується, що призводить до перенаселеності житлових приміщень. У сучасному світі житло є базовою потребою людини, саме тому соціальне відторгнення в житлових умовах концентрує увагу на ролі, яку відіграє житло в якості казуального фактору, що спричиняє посилення соціальної нерівності у таких сферах, як охорона здоров'я, освіта, зайнятість та інші.

У науковій літературі проблематика соціального відторгнення набула популярності кілька десятиліть тому, і впродовж цього періоду науковці різних країн намагаються інтерпретувати різні аспекти соціального відторгнення, зокрема: Р.Ленуар, П.Таунсенд, Х.Сільвер, Дж.Естівілл, П.Абрахамсон, Р.Левітас, Дж.Девіс, Р.Кастель, С.Паугам, Р.Рендольф, Д.Бірн, М.Геддес, С.Д'Амброзіо, А.Сен, Д.Врумен, Р.Сіммонс, Р.Аткінсон, С.Давуді та ін. Проблематика соціального відторгнення в житлових умовах відображена в роботах: Ш.Макнеліса, А.Турейна, К.Бассета, Л.Уїлсона, П.Кінга, А.Марша, Е.Фелпса, А.Льюїса, Р.Піса, К.Якобса, К.Артьорсона, П.Сомервіля, П.Спайкера, Р.Тунселла,

І.Андерсона, К.Ніколлса, К.Блейка та ін. В Україні проблематикою соціального відторгнення займалися такі науковці: Е.Лібанова, О.Макарова, Г.Міщук, Ю.Левенець, О.Балакірева, Г.Юрчик, С.Оксамитна, В.Хмелько, Ю.Савельєв та ін.

Дослідженню житлових умов присвячено праці науковців різних галузей науки (економіка, філософія, соціологія, культурологія, архітектура тощо). В Україні проблематикою житлових умов як аспекту рівня життя населення займалися: В.Новіков, Л.Черенко, В.Антонюк, О.Тищенко, Т.Заяць, В.Шишкін, А.Реут, Ю.Когатько, О.Піщик, П.Пантелеєв, К.Павлов, О.Стрішенець, О.Стащук та ін.

Проте в українських наукових дослідженнях недостатній акцент робиться на проявах соціального відторгнення саме в житлових умовах, відповідно, недостатньо уваги приділяється розробці нових напрямів житлової політики, орієнтованих на зменшення масштабів соціального відторгнення. Потребують наукового розкриття питання вдосконалення методичних підходів до оцінювання соціального відторгнення за житловими умовами в Україні, а також інтерпретації отриманих результатів та можливостей їх використання при прийнятті управлінських рішень усіх рівнів. Теоретична важливість і практична значущість зазначених питань обумовили вибір теми, мету й завдання наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до напрямів науково-дослідних робіт сектору досліджень рівня життя населення відділу моделювання соціально-економічних процесів та структур Інституту демографії та соціальних досліджень ім.М.В.Птухи НАН України, зокрема, за темами: НДР «Житлові умови населення: детермінанти, соціально-демографічні наслідки, політика регулювання» (номер державної реєстрації 0115U004585), НДР «Оцінювання територіальних умов проживання населення: інформаційне забезпечення, моделі, методи» (номер державної реєстрації 0119U000074), НДР «Територіальна диспропорційність рівня та якості життя населення України» (номер державної реєстрації 0112U006754). Особистий внесок автора полягає в дослідженні нерівності за житловими умовами в Україні, в аналізі співвідношення об'єктивної ситуації в житлових умовах населення із суб'єктивним сприйняттям житлових умов, у здійсненні оцінки кількісних показників житлових умов, в узагальненні основних теорій та концепцій, де розглядаються житлові умови населення.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є здійснення комплексної оцінки соціального відторгнення в житлових умовах населення України для вибору кращої стратегії реформування та модернізації житлової політики.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність постановки та розв'язання таких завдань:

- розглянути теоретичні підходи до визначення категорій «соціальне відторгнення» та «житлові умови»; виокремити проблематику житлових умов як сегменту соціального відторгнення з метою визначення впливу незадовільних умов проживання на можливість особи чи групи брати участь у суспільному житті;

- розробити методикау оцінки соціального відторгнення в житлових умовах для аналізу поширеності явища в Україні та визначення його основних параметрів;
- оцінити масштаби, інтенсивність та ступінь відторгнення в житлових умовах населення України;
- проаналізувати доступність покращення житлових умов для населення в сучасних українських реаліях; змоделювати спроможність населення щодо покращення житлових умов за рахунок купівлі або оренди житла;
- змоделювати зміну ризиків соціального відторгнення внаслідок дії соціально-демографічних та соціально-економічних чинників;
- визначити специфіку суб'єктивного сприйняття житлових умов населенням України в контексті налаштованості щодо їх покращення власними силами;
- проаналізувати сучасні напрями та кращі практики житлової політики, які підтвердили свою ефективність в різних країнах світу;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення житлової політики в Україні задля зменшення соціального відторгнення в житлових умовах.

Об'єктом дослідження є житлові умови населення України.

Предметом дослідження є прояви соціального відторгнення в житлових умовах населення України.

Методи дослідження. Основу дисертаційної роботи становить сукупність загальнонаукових і спеціальних прийомів та методів дослідження: діалектичні й формально-логічні, системні та структурні методи, наукової аналогії, історичні підходи – для дослідження трансформації сутності понять «житлові умови» та «соціальне відторгнення» в процесі еволюції даних категорій; аналіз та синтез – при визначенні проблем у функціонуванні житлової політики в Україні; порівняння та узагальнення – для дослідження сучасних міжнародних методик аналізу комфортності та перенаселеності житла; метод аналогій та наукового абстрагування – при розробці методико-методологічних підходів до оцінювання соціального відторгнення за житловими умовами в Україні; мікромодельовання – для розробки сценаріїв зменшення соціального відторгнення в житлових умовах через забезпечення житлом вразливих категорій населення; графічний метод – для узагальненої оцінки масштабів соціального відторгнення в житлових умовах, а також для наочного відображення результатів аналізу.

Інформаційною базою дослідження є: законодавчі акти України; статистичні матеріали Державної служби статистики України; дані Світового банку, Національного банку України, Європейського бюро статистики, Міністерства фінансів України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства економічного розвитку України, Програми ООН з населених пунктів; мікрофайлу «Обстеження умов життя домогосподарств України»; результати соціологічних досліджень: The Gallup Organization, КМІС, соціологічної групи «Рейтинг», Інституту соціології НАН України, опитування U-report Дитячого фонду ООН, досліджень Bloomberg, National association of realtors, NerdWallet Millennials and homebuying study; а також електронні Інтернет-ресурси; наукові праці за темою дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному узагальненні сутності поняття «соціальне відторгнення в житлових умовах», у розробці методики та здійсненні оцінки масштабів соціального відторгнення у житлових умовах, у запропонованих напрямках модернізації житлової політики з метою зменшення масштабів позбавлення у житлових умовах. Найбільш вагомими результатами роботи, що мають наукову новизну, є такі:

вперше:

- запропоновано методику комплексної оцінки соціального відторгнення в житлових умовах населення України, яка базується на комбінації позбавлень за інтенсивністю накопичених ознак та на ранжуванні кумулятивних позбавлень за ступенем критичності і дає змогу виокремити групи населення, які потребують першочергового втручання;

удосконалено:

- трактування категорії «соціальне відторгнення в житлових умовах», яке, на відміну від наявних інтерпретацій визначає це поняття як «наявність принаймні однієї ознаки позбавлення в житлових умовах відповідно до визначених в українських реаліях стандартів, що в результаті призводить до часткового чи повного браку участі в різних аспектах суспільного життя»;

- алгоритм вибору пріоритетних напрямів житлової політики, який, на відміну від відомих, залежить від ступеня соціального відторгнення в житлових умовах, передбачає обґрунтування моделі політики з урахуванням розподілу соціальної відповідальності;

дістали подальшого розвитку:

- підходи до оцінки потенційної фінансової спроможності домогосподарств для виходу зі стану соціального відторгнення, що базується на моделюванні можливості покращення житлових умов за рахунок купівлі або оренди житла;

- моделювання ризиків соціального відторгнення в житлових умовах у контексті зміни рівня перенаселеності домогосподарства внаслідок дії соціально-демографічних факторів;

- пропозиції щодо першочергового подолання критичного та глибокого соціального відторгнення як крайнього прояву позбавлень в житлових умовах на основі кращих світових практик.

Практичне значення одержаних результатів полягає в застосуванні методики дослідження для оцінки масштабів, інтенсивності та ступеня соціального відторгнення в житлових умовах для подальшого вдосконалення житлової політики в Україні відповідно до потреб суспільства.

Запропоновані у дисертаційній роботі теоретичні положення, висновки і практичні рекомендації щодо комплексної оцінки соціального відторгнення в житлових умовах в Україні використані при обґрунтуванні напрямів Стратегії подолання бідності, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 р. № 161-р, за напрямком «Мінімізація ризиків бідності та соціального відчуження найбільш вразливих категорій населення», а також при розробці заходів з реалізації Стратегії на 2020 рік (лист Міністерства соціальної політики № 11573/0/290-20/51 від 14.12.2020 р.). Зокрема, було використано інформаційно-

аналітичні матеріали щодо обґрунтування заходів для забезпечення вразливих категорій населення соціальним житлом, для популяризації підвищення доступності житла шляхом довготривалої соціальної оренди та для надання житлових приміщень бездомним особам з метою їх подальшої ресоціалізації.

Викладені у дисертаційній роботі інформаційно-аналітичні матеріали були використані дитячим фондом ООН UNICEF Ukraine при підготовці теми «Дитяча бідність в Україні»: щодо інтерпретації детермінант дитячої бідності в Україні, щодо обґрунтування нерівності можливостей найбільш вразливих груп дітей з високими ризиками соціального відторгнення (Unicef Ref:2020/NS-552/2 від 11 грудня 2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею. Наукові положення, висновки й рекомендації, що викладені в дисертації і виносяться на захист, одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи, висновки та пропозиції доповідалися й обговорювалися на круглому столі «Щодо стану надання житлових субсидій» (Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів ВРУ, 4 грудня 2019 р.); презентації результатів досліджень «Торгівля людьми в умовах збройного конфлікту в Україні» (м.Київ, Агентство ООН з питань міграції, 2 грудня 2019 р.); обговоренні результатів дослідження української житлової політики (м. Київ, Аналітичний центр CEDOS, 27 листопада 2019 р.); робочій зустрічі з UNICEF «Дитяча бідність та нерівність в Україні» (м.Київ, 8 жовтня 2019 р.); круглому столі «Діти та молодь України в контексті Цілей сталого розвитку» (м. Київ, 5 грудня 2018 р.); обговоренні результатів «Економічне зростання та створення робочих місць: порядок денний для України» (м.Київ, 18 травня 2018 р.); Всеукраїнській конференції «Сталий розвиток та практика його впровадження в Україні» (м.Київ, 4 грудня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Еволюція тривалості життя» (м.Київ, ІДСД ім.М.В.Птухи (7 листопада 2017 р.); International conference “People Matter: Quality of Life in Post-Transition Economies” (м.Київ, 14 вересня 2017 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 6 наукових праць загальним обсягом 3,6 друк. арк.. Серед них: 2 колективні монографії (особистий внесок – 1,1 друк. арк.), 4 статті у наукових фахових виданнях, з них 3 статті у наукових фахових виданнях України обсягом 2 друк.арк., та 1 стаття у закордонному виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз даних обсягом 0,5 друк. арк..

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст дисертації викладено на 165 сторінках. Робота містить 25 таблиць, 27 рисунків, і 9 додатків. Список використаних джерел налічує 205 найменувань на 22 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У першому розділі «Теоретичні аспекти дослідження соціального відторгнення в житлових умовах» узагальнено еволюцію основних підходів до

інтерпретації понять «соціальне відторгнення» та «житлові умови», що дало змогу визначити специфіку проявів соціального відторгнення в житлових умовах.

Комплексний опис проблематики житлових умов можливий за рахунок концептуальної багатогранності терміну «соціальне відторгнення». Концепція соціального відторгнення має багато вимірів, саме тому цим терміном апелюють більшість сучасних концепцій соціальної нерівності. Інтерпретація поняття «соціальне відторгнення» пройшла довгий шлях свого становлення: від концепту, що описує індивідуальну вразливість певних груп осіб, до соціального феномена, який може характеризувати ціле суспільство. Проведені узагальнення теоретичних напрацювань провідних науковців доводять, що у кожній науковій концепції соціального відторгнення враховуються різні його аспекти, але основним тригером все ж залишається обмеженість участі у соціально важливих сферах.

Складність інтерпретації соціального відторгнення полягає у широті трактування поняття та можливому значному розширенні кола контингентів, що мають ознаки відторгнення з різних аспектів суспільного життя, отже, практично будь-хто може стати чи вважатися соціально виключеним. Саме тому важливо окреслити фактори, які визначають специфіку формування соціального відторгнення (рис. 1).

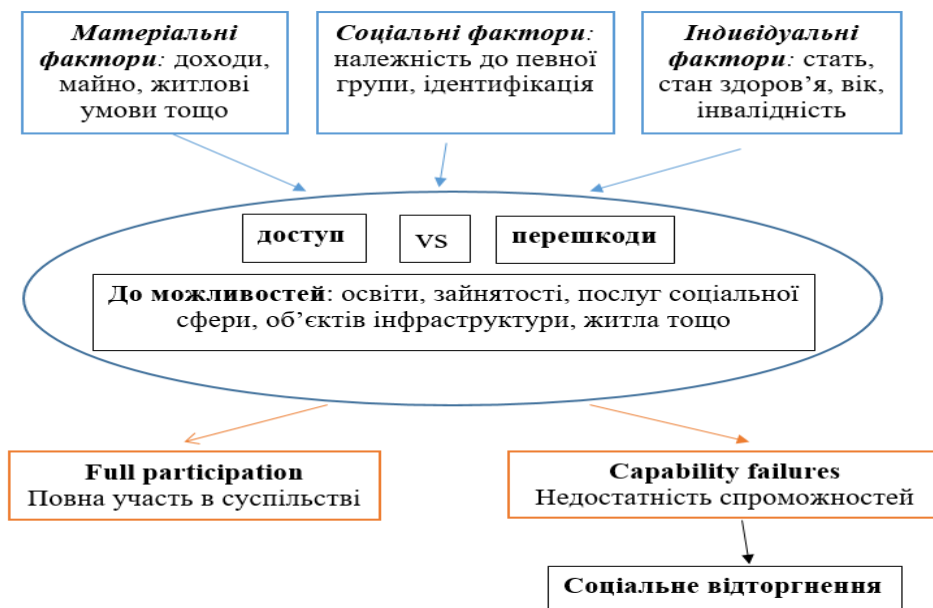

Рис. 1. Специфіка формування соціального відторгнення

Джерело: побудовано автором на основі існуючих теоретичних інтерпретацій

Ряд наукових досліджень підтверджують взаємозв'язок між житловими умовами та соціальним відторгненням. Житло як одна з основних потреб людини чітко вписується в концепт соціального відторгнення. Звертати увагу на проблему соціального відторгнення в житлових умовах почали лише на початку XXI ст., тому сьогодні ця тематика є вкрай актуальною. Для теоретизування недостатньо розглядати житло лише через практичну складову, адже житло для людини виступає екзистенціальним і соціально-емоційним простором (задовольняючи потреби в захисті від метеорологічних умов, в почутті особистої безпеки і недоторканності приватного життя та особистого простору тощо). В сучасному

світі житло є базовою потребою людини, саме тому позбавлення в нормальних житлових умовах призводить до посилення соціальної нерівності в інших сферах. Дослідження також доводять вплив житлових умов на фізичне та психологічне здоров'я людей.

Проблема житлових умов належить до царини декількох соціальних наук і потребує комплексного осмислення. У філософії житло розглядається як екзистенційна потреба людини, адже організація житлового простору – це смисложиттєва обґрунтованість. Культурологія акцентує увагу на тому, що цінність житла являє собою актуалізований смисл, значимий для людини та її життєдіяльності. В етнографії досліджується матеріальне оформлення житлового простору, яке виражає етнічну ідентичність через когнітивно-поведінковий аспект діяльності людини. У семіотиці будинок розглядається як джерело інформації про різноманітні аспекти культури через семіотичний поліглотизм соціального простору міста. Соціологія розглядає житлові умови як маркер соціальної ідентичності, який, зокрема проявляється через статусну зональність міста. Геоурбаністика розглядає контекстну і просторову трансформацію сучасних міст через призму функціональної неоднорідності забудови. Економіка в своїй інтерпретації переходить від розуміння житла як блага до теорії пристосування житла через призму спроможності домогосподарства до процесів його перебудови.

Специфіка реальних житлових умов чітко проявляється через нерівність в доходах населення. З одного боку, житлові умови можуть виступати резервуаром для бідності, коли найбільш незахищені групи населення мешкають у бідних районах, утворюючи своєрідний конгломерат з підвищеними ризиками вразливості: низькі доходи, високий рівень безробіття, неякісне житло та високий рівень злочинності. У цій ситуації житлові умови є причиною соціального відторгнення. З іншого боку, житлові умови є своєрідним статусним атрибутом високодохідних груп населення, які характеризуються комфортними житловими умовами в закритих районах із обмеженим доступом. У цій ситуації житлові умови можуть виступати наслідком соціального відторгнення, оскільки обмежена можливість доступ до житла для значного числа осіб. Саме тому за рахунок специфіки характеристик наявних житлових умов можна розташувати особу на континуумі ступеня соціального відторгнення.

В результаті узагальнення теоретичних напрацювань сформульовано авторське трактування категорії «соціальне відторгнення в житлових умовах», під яким пропонується розуміти наявність принаймні однієї ознаки позбавлення в житлових умовах відповідно до визначених стандартів, що в результаті призводить до часткового чи повного браку участі у різних аспектах суспільного життя.

У другому розділі **«Комплексна оцінка масштабів соціального відторгнення в житлових умовах населення України»** запропоновано методiku визначення соціального відторгнення в житлових умовах; представлено результати оцінки масштабів соціального відторгнення, ступеня його інтенсивності та критичності.

Запропонована методика визначення соціального відторгнення за житловими умовами складається з трьох частин:

1. визначення масштабів відторгнення в житлових умовах – сукупність населення, яке має хоча б одну ознаку відторгнення за житловими умовами;
2. класифікація відторгнення за інтенсивністю – оцінка соціального відторгнення за поєднанням ознак;
3. класифікація відторгнення за різними ступенями – ранжування кумулятивних позбавлень за ступенем критичності (рис. 2).

Рис. 2. Методика визначення соціального відторгнення в житлових умовах
Джерело: авторська розробка

Оцінка масштабів соціального відторгнення за житловими умовами ґрунтується на аналізі наявних житлових умов населення. Тобто спочатку оцінюється, чи є житло в особи взагалі, а потім вже аналізуються об'єктивні характеристики житлових умов. Алгоритм обчислення соціального відторгнення базується на запровадженні певної межі для кожного виміру відторгнення в житлових умовах. Тобто, якщо ситуація гірша за встановлену межу, особа вважається відторгнутою. Запропонована методика оцінки соціального відторгнення за житловими умовами створена на основі наявного інформаційного забезпечення (ОУЖД). На жаль, обмеженість інформаційної бази ускладнює детальний аналіз масштабів відторгнення за всіма вище перерахованими показниками. Тому враховуючи доступні дані, подальший аналіз масштабів, ступеня інтенсивності та критичності соціального відторгнення в житлових умовах включає в себе такі об'єктивні характеристики житла: рівень перенаселеності житлових приміщень, житло без зручностей (водопровід, каналізація, опалення) та висока частка витрат на житлово-комунальні послуги в сукупних доходах домогосподарства.

На основі запропонованої автором методики здійснено оцінку соціального відторгнення населення України за житловими умовами. В результаті комплексного аналізу виявлено, що 44,5% домогосподарств тією чи іншою мірою потерпають від соціального відторгнення в житлових умовах (рис.3).

Рис. 3. Масштаби соціального відторгнення в житлових умовах

Джерело: розраховано автором на основі бази даних ОУЖД за 2018 рік; дані Державної служби статистики України;

Зокрема, 37,6% домогосподарств проживають у перенаселеному житлі. Рівень перенаселеності житлових приміщень розрахований на основі європейської методики Eurostat, адаптованої до українських реалій (норма EU-SILC зменшена на одну кімнату). Спостерігається закономірність підвищення рівня перенаселеності житла зі збільшенням розміру населеного пункту. Станом на 2018 рік 45,4% населення великих міст проживає в перенаселеному житлі. Найвищий рівень перенаселеності в м.Києві (53,8%), у малих містах та сільській місцевості – третина населення проживає в перенаселеному житлі. Особливо вразливими є багатодітні сім'ї, рівень перенаселеності житлових приміщень серед домогосподарств з дітьми 55,1%, серед домогосподарств без дітей – лише 17,5%.

В Україні 7,4% населення проживає у житлі без будь-яких зручностей, тобто житло не обладнане водопроводом, каналізацією, системою газового опалення. Спостерігається великий розрив у обладнанні житла зручностями між жителями міст та жителями сіл. Якщо у великих містах лише 0,2% мешкають у житлі без будь-яких зручностей, то в селах у житлі без зручностей проживає кожна п'ята особа (18,7%). І хоча більшість сільського населення – це люди літнього віку, категорією особливої ризику в сільській місцевості є домогосподарства з дітьми. Якщо літні люди вже не орієнтовані на зміни комфорту свого помешкання і відтворюють патерни проживання в житлі, яке не відповідає сучасним нормам комфортності, то молоді домогосподарства з дітьми мали б підвищувати рівень комфортності свого помешкання. Проте в реальності цього не відбувається, і кожне третє домогосподарство з дітьми в сільській місцевості не має водопроводу та каналізації.

Витрачають на оплату житлово-комунальних послуг понад 30% сукупного доходу 3,7% домогосподарств України. У великих містах таких домогосподарств більше – 6,1%, в малих містах – 2,8%, в селах – 1,5%. Високі витрати на оплату житлово-комунальних послуг також більше характерні для домогосподарств без дітей. Категорією особливої вразливості є особи, які проживають в житлі, що не відповідає вимогам безпечної експлуатації, а виконання елементами будинку своїх функцій є вкрай обмеженим (аварійне чи ветхе житло). Згідно з даними Державної служби статистики, станом на 2018 рік в Україні в таких приміщеннях проживає близько 0,2% населення. Однозначно найгіршим проявом соціального

відторгнення є повна відсутність житла (бездомні особи). Точна чисельність бездомних осіб в Україні невідома, оскільки в офіційній статистиці враховуються лише ті особи, хто особисто звертається по допомогу. Така статистика, на думку експертів, є недостовірною, волонтерські організації оцінюють реальну кількість бездомних осіб в 200-250 тисяч.

Інтенсивність соціального відторгнення визначається за поєднанням вище зазначених ознак позбавлень у житлових умовах. Згідно з результатами аналізу, в Україні у 2018 році не було домогосподарств з високою інтенсивністю соціального відторгнення, тобто з наявністю одночасно всіх ознак позбавлення в житлових умовах в одному домогосподарстві. Це пояснюється тим, що від кожної зазначеної ознаки потерпають різні категорії населення, отже, всі сукупності одночасно не перетинаються між собою. Проживання в перенаселених житлових приміщеннях характерне переважно для міських домогосподарств, які або мають багато дітей, або живуть складними сім'ями. Висока частка витрат на оплату житлово-комунальних послуг в сімейному бюджеті характерна для малолюдних домогосподарств, які проживають у великих за площею квартирах чи будинках. Проживання у житлі без зручностей притаманне переважно сільським жителям, які зазвичай не мешкають у перенаселеному житлі і мають відносно низькі витрати на житлово-комунальні послуги (табл.1).

Таблиця 1

Оцінка інтенсивності соціального відторгнення в житлових умовах в Україні, 2018 рік, %

Висока інтенсивність (перенаселене житло + житло без зручностей + витрати на житлово-комунальні послуги більше 30% сукупного доходу)	0
Середня інтенсивність відторгнення (поєднання двох ознак з трьох)	3,4%
• проживання в перенаселеному житлі без зручностей	2,3%
не вистачає однієї кімнати + відсутність зручностей	1,4%
не вистачає дві і більше кімнати + відсутність зручностей	0,9%
• проживання в перенаселеному житлі з витратами на житлово-комунальні послуги більше 30% доходу	1,0%
не вистачає однієї кімнати + високі витрати на житлово-комунальні послуги	0,5%
не вистачає дві і більше кімнати + високі витрати житлово-комунальні послуги	0,5%
• проживання в житлі без зручностей з витратами на житлово-комунальні послуги більше 30% доходу	0,1%
Низька інтенсивність	41,1%

Джерело: розраховано автором на основі бази ОУЖД за 2018 рік

Особливо чітко проявляється інтенсивність соціального відторгнення в житлових умовах залежно від місцевості проживання. Зокрема, в перенаселеному житлі без зручностей проживає 6,1% жителів сільської місцевості та 0,1% жителів великих міст. Варто також врахувати важливий момент, що інтенсивність соціального відторгнення сьогодні прямо залежить від поточних доходів родини. З кожною наступною (більш високою) децильною групою інтенсивність соціального відторгнення зменшується: в першому децилі 6,9% домогосподарств проживають в перенаселеному житлі без зручностей, в десятому – 0,3%.

Проаналізувавши масштаби соціального відторгнення в житлових умовах, варто виокремити осередки особливої вразливості – оцінити ступінь соціального відторгнення. Автором запропоновано виокремити такі акценти ступеня критичності соціального відторгнення: помірне, надмірне, глибоке та критичне (таб.2).

Таблиця 2

Оцінка ступеня соціального відторгнення в житлових умовах, 2018 рік, %

Ступінь відторгнення	Позбавлення в житлових умовах	Поширеність ознаки	Частота ступеня відторгнення
Помірне відторгнення	перенаселеність: домогосподарству не вистачає однієї кімнати	23%	0,4%
	частка витрат на житлово-комунальні послуги в сукупних доходах домогосподарств перевищує 30%	3,7%	
Надмірне відторгнення	відсутність всіх зручностей	7,4%	1,2%
	перенаселеність: домогосподарству не вистачає дві кімнати	11,4%	
	частка витрат на житлово-комунальні послуги в сукупних доходах домогосподарств перевищує 30%	3,7%	
	немає окремого житла (проживають в гуртожитках)	2,6%	
Глибоке відторгнення	проживання в аварійному чи зношеному житлі	0,2%	0,8%
	перенаселеність: домогосподарству не вистачає три і більше кімнати	3,2%	
Критичне відторгнення	відсутність житла (стан бездомності)	0,5%	0,5%

Джерело: розраховано автором на основі бази ОУЖД

Аналіз наявних житлових умов нерозривно пов'язаний із оцінкою можливостей їх покращення. Специфіка економічної ситуації в Україні, поляризація доходів є причиною фінансової неспроможності для більшості домогосподарств покращити свої житлові умови. В дисертаційній роботі аналіз можливостей покращення житлових умов зводиться до аналізу наступних характеристик фінансової спроможності: відремонтувати житло; утримувати житло; покращити житлові умови за рахунок купівлі чи оренди.

Зокрема, фінансова неспроможність відремонтувати житло проявляється через занадто низьку частку витрат на ремонт житла (лише 20% домогосподарств України здійснювали хоча б мінімальні витрати на ремонт). Ситуація з фінансовою неспроможністю утримувати житло регулюється досить масштабною програмою житлових субсидій, за рахунок цього витрати на житлово-комунальні послуги в середньому по Україні становлять 12,4% від загальних витрат домогосподарства.

Більшість населення України перебуває у несприятливому становищі щодо здатності покращення житлових умов (за рахунок придбання чи оренди житла). В середньому після здійснення обов'язкових витрат на харчування та на оплату житлово-комунальних послуг у домогосподарств України залишається 39,1% умовно вільних коштів, які теоретично можна спрямувати на інші види витрат. Фінансова можливість населення придбати нерухомість є вкрай низькою, зокрема

лише 0,08% населення витрачали кошти на купівлю нерухомості протягом 2018 року. На жаль, відсутність ощадних та інвестиційних установок призводить до того, що практика інвестувати кошти в нерухомість не є масовим трендом для українців. Загалом, здійснюють витрати на купівлю нерухомості виключно представники високодохідних груп. Для низькодохідних груп можливість вкладення коштів у житло розглядається лише після задоволення потреб в їжі, одязі, лікуванні та відпочинку. Це ще раз підтверджує, що більшість населення України не має ресурсів для заощадження коштів, а можливі додаткові кошти вони спрямують на менш дороговартісні витрати, ніж купівля житла.

Доступність житла в Україні є дуже низькою. Згідно методики UN-НАВІТАТ, коефіцієнт доступності житла розраховується як співвідношення вартості одного квадратного метра житла до розміру наявного щомісячного доходу. Отримані дані інтерпретуються наступним чином: чим меншим є коефіцієнт, тим більш доступним є житло для населення; і навпаки. В Україні коефіцієнт доступності житла станом на початок 2018 року становив приблизно 8,2 роки (рис.4).

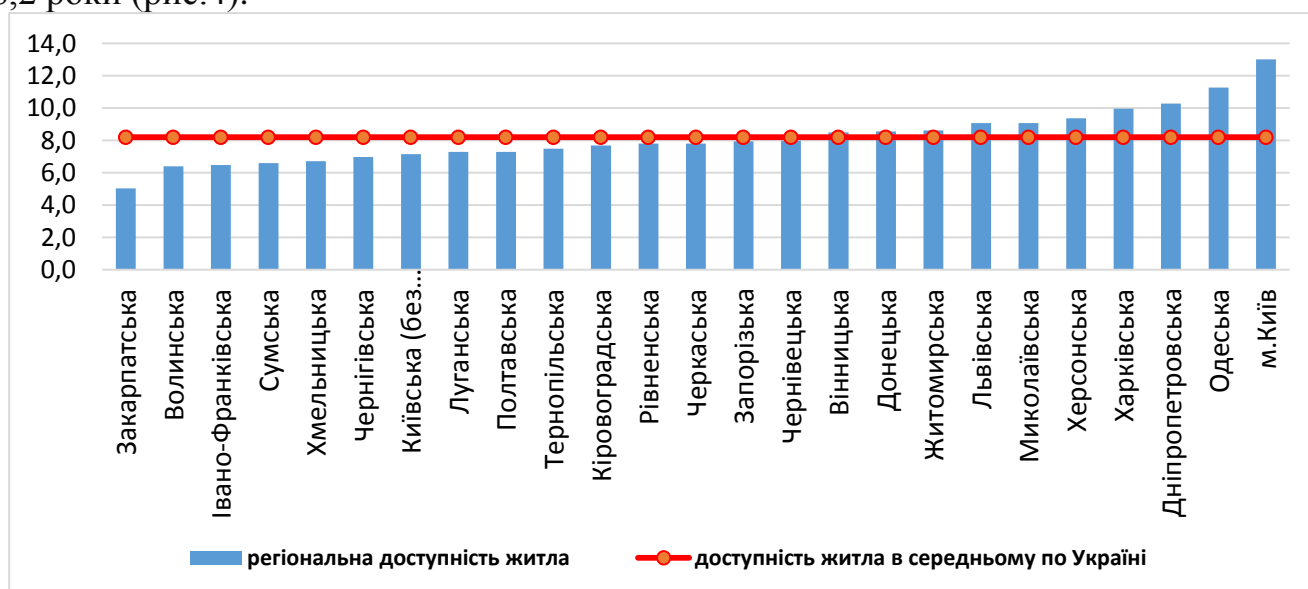

Рис. 4. Оцінка можливостей покращення житлових умов за рахунок доступності придбання житла за регіонами, років

Джерело: розрахунки автора на основі бази ОУЖД; .

Регіональна доступність житла диференціюється від 5 років у Закарпатській області до 13 років у м.Києві. За даними Demographia, станом на 2018 рік коефіцієнт доступності житла в Ірландії та у Великобританії – 4,8 років, у Новій Зеландії – 9 років, у Китаї (Гонконгу) – 20,9 років.

Вирішити проблему недоступного житла можна за допомогою популярної світової тенденції – переорієнтації населення на орендне житло. На сьогоднішній день стратегія обирати орендне житло для багатьох українців залишається найдоступнішим методом розв'язання житлового питання, але варто зазначити, що вартість оренди у великих містах України є досить високою. В Україні майже кожне десяте домогосподарство (11,5%), яке потерпає від соціального відторгнення за житловими умовами, має середньомісячний дохід нижчий, ніж середня вартість оренди однокімнатної квартири. По суті такі

домогосподарства взагалі є неспроможними покращити свої житлові умови. Найбільша частка домогосподарств із середньомісячними витратами меншими, ніж вартість однокімнатної квартири в регіоні, спостерігається в м.Києві, Одеській, Житомирській та Харківській областях (рис.5).

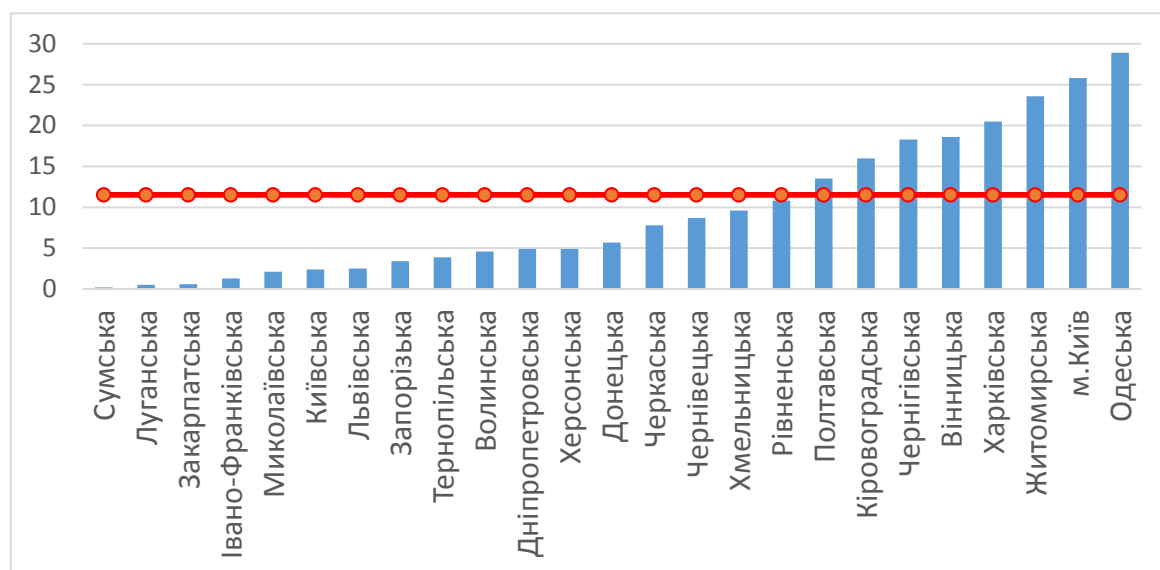

Рис. 5. Частка домогосподарств, які потерпають від соціального відторгнення в житлових умовах, із середньомісячними витратами, меншими, ніж вартість однокімнатної квартири, %

Джерело: розрахунки автора; дані Державної служби статистики України.

Важливим моментом у зменшенні соціального відторгнення є оцінка шансів осіб, які балансують на межі відторгнення, не потрапити в цей стан. Тому автором проаналізовано гіпотетичні ситуації, коли кількість осіб у домогосподарстві збільшиться або зменшиться на одну особу. Зміна складу домогосподарства має значний вплив на рівень перенаселеності житлових приміщень у домогосподарствах з дітьми. Так, у разі збільшення кількості членів на одну особу у домогосподарствах з однією дитиною рівень перенаселеності житлових приміщень збільшиться на 6,8 в.п., у домогосподарствах з двома дітьми – збільшиться на 10,7 в.п. (рис.6).

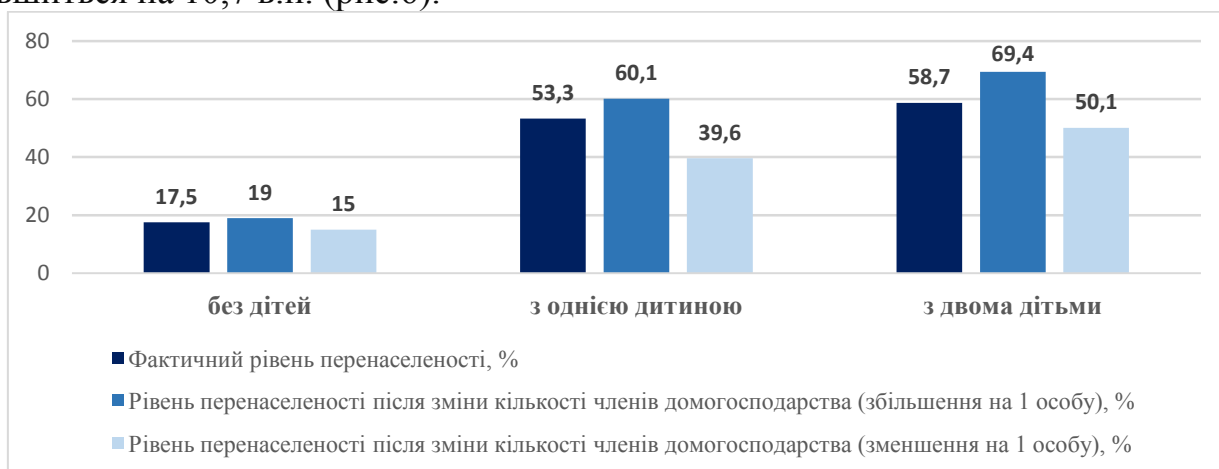

Рис. 6. Зміна рівня перенаселеності житлового приміщення в результаті соціально-демографічних змін у домогосподарстві, 2018 рік, %

Джерело: розраховано автором на основі бази ОУЖД

Те, як самі мешканці оцінюють свої житлові умови, є важливою характеристикою ситуації в країні. На фоні того, що за результатами міжнародних порівнянь рівень задоволеності життям і рівень щастя українців є найнижчим в Європі, задоволеність своїми житловими умовами серед українців є досить високою – 59,7% домогосподарств задоволені або дуже задоволені своїми житловими умовами. Існує залежність: чим більша кількість дітей в домогосподарстві, тим нижча задоволеність житловими умовами. Це підтверджує надвисокий рівень перенаселеності серед домогосподарств з дітьми. Мешканці великих міст досить високо оцінюють наявні житлові умови через відсутність в країні доступного житла і можливостей покращення житлових умов. Натомість мешканців сільських населених пунктів не влаштовують якісні характеристики житлових умов та інфраструктурні аспекти.

Перманентна економічна нестабільність в країні призводить до того, що більшість населення не в змозі кардинально покращити кількісно-якісні показники свого житла, і тому наявність будь-якого житла вже розцінюється населенням України як позитив. Тому в Україні спостерігаються розбіжності між суб'єктивною оцінкою житла та його об'єктивними кількісно-якісними характеристиками.

У третьому розділі **«Політика зменшення масштабів соціального відторгнення в житлових умовах»** проаналізовано основні напрями житлової політики у різних країнах, а також запропоновано пропозиції щодо зменшення масштабів соціального відторгнення в житлових умовах для України.

Повністю викоринити явище соціального відторгнення в житлових умовах неможливо, варто акцентувати увагу на зменшенні його проявів у сучасній Україні. Тому в роботі розглянуто основні заходи щодо вироблення механізмів пом'якшення соціального відторгнення в житлових умовах. Автор пропонує обирати стратегії державної житлової політики залежно від ступеня соціального відторгнення в житлових умовах, тобто акценти політики відрізнятимуться залежно від розташування особи на континуумі «помірне-критичне» соціальне відторгнення.

Вибір пріоритетних напрямів житлової політики має спиратись на передовий міжнародний досвід вирішення житлових проблем для різних груп вразливості. Зокрема, для категорій населення, які теоретично спроможні вирішити своє житлове питання (тобто перебувають у ситуації помірного відторгнення) акцентувати увагу на впровадженні програм доступного житла, наприклад, шляхом надання комфортних кредитів. Для категорій населення, які не в змозі самотійно вирішити житлове питання (тобто перебувають у ситуації надмірного відторгнення) пріоритетними напрямками мають бути перехід на довготривалу оренду або тимчасове надання соціального житла.

Основні вектори житлової політики щодо зменшення масштабів глибокого відторгнення (наприклад, серед осіб, які проживають в аварійному житлі) мають бути спрямовані в короткотерміновій перспективі на надання соціального житла, а в довготривалій перспективі варто впроваджувати доступні програми для самотійного покращення житлових умов на основі довготривалої оренди або

купівлі на пільгових умовах. Одним із напрямів підвищення доступності житла може бути варіант інклюзивного житла. Суть полягає в тому, що відбувається стимулювання забудовників включати певний відсоток житлових одиниць до нових житлових забудов у форматі доступного житла. Соціальне житло може бути орієнтоване на різні групи населення: у деяких країнах - це дуже бідне населення, а в інших – працівники з низькими доходами, або навіть представники середнього класу. В Україні варто обрати напрям надання орендного житла не лише для соціально вразливих, але й для окремих категорій осіб: важливі спеціалісти, які переїхали з іншого населеного пункту, особи, які опинилися в кризовій ситуації тощо (рис.7).

Ступінь відторгнення	Пріоритетні напрями політики
Помірне відторгнення	«Комфортні кредити»
Надмірне відторгнення	Впровадження програм доступного житла
Глибоке відторгнення	Популяризація орендного житла
	Кризове житло
	Соціальне житло
Критичне відторгнення	Спеціальне житло, включаючи притулки

Рис. 7. Пріоритетні напрями житлової політики щодо зменшення соціального відторгнення залежно від ступеня відторгнення за житловими умовами

Джерело: авторська розробка

Розробка стратегій для популяризації посередницьких форм володіння може суттєво сприяти забезпеченню доступних житлових фондів, а також стабілізації ринків житла. У той же час, варто звертати увагу на наявні упередження серед населення України щодо власності на житло, адже значна частина населення не сприймає оренду житла як прийнятну довгострокову альтернативу придбанню власного житла.

Окремим аспектом житлової політики є заходи щодо зменшення критичного відторгнення. Зокрема, це стосується першочергового надання житлових приміщень бездомним особам, а потім вже їхнє подальше залучення в суспільство через навчання, працевлаштування, лікування тощо.

ВИСНОВКИ

Узагальнювальним результатом дисертаційної роботи є вирішення важливого науково-прикладного завдання: удосконалення методологічних та методичних засад комплексної оцінки соціального відторгнення в житлових умовах населення України та обґрунтування на цій основі стратегії реформування житлової політики.

За результатами дослідження сформульовані такі основні висновки.

1. Для вивчення проблематики житлових умов обрано концепцію соціального відторгнення, що дало змогу охопити багато вимірів і широке коло соціальних та економічних аспектів. За рахунок інтерпретаційної багатоманітності терміну

знімаються концептуальні обмеження і стає можливим комплексний аналіз забезпеченості населення житлом.

2. В сучасному світі незадовільні житлові умови виступають ключовим елементом соціального відторгнення, впливають на різні сфери соціального життя. З урахуванням специфіки українських реалій подано авторське визначення соціального відторгнення в житлових умовах, яке інтерпретується як «наявність принаймні однієї ознаки позбавлення в житлових умовах відповідно до визначених стандартів, що в результаті призводить до часткового чи повного браку участі в різних аспектах суспільного життя». Аналіз соціального відторгнення в житлових умовах дає змогу виявити глибинні структурні чинники проявів соціальної нерівності в освіті, зайнятості, охороні здоров'я, комунікації тощо, тому ефективна політика щодо зменшення цього явища є надзвичайно важливою для держави.

3. На основі запропонованої автором методики оцінки соціального відторгнення в житлових умовах здійснено аналіз поширеності явища в Україні та визначено його основні параметри. Зокрема встановлено, що майже кожне друге домогосподарство в Україні потерпає від соціального відторгнення в житлових умовах. Інтенсивність соціального відторгнення запропоновано визначати залежно від сукупності накопичених позбавлень, а ступінь відторгнення – на ранжуванні кумулятивних позбавлень за ступенем критичності.

4. На фоні відсутності інвестиційних настанов серед населення та високої вартості житла в країні для більшості домогосподарств покращення житлових умов залишається малодоступним. Згідно з одержаними результатами, 11,5% домогосподарств, які потерпають від соціального відторгнення, мають середньомісячний дохід нижчий, ніж середня вартість оренди однокімнатної квартири. По суті, ці домогосподарства взагалі є неспроможними покращити свої житлові умови.

5. Змодельовані ситуації зміни чисельного складу домогосподарства показали, що збільшення розміру домогосподарства на одну особу суттєво підвищує ризики соціального відторгнення. Зокрема, серед домогосподарств з однією дитиною рівень перенаселеності житлових приміщень збільшиться на 6,8 в.п., у домогосподарствах з двома дітьми – на 10,7 в.п.

6. Хронічна невирішеність житлової проблеми в Україні не втрачає своєї актуальності, багато сімей мешкають у незадовільних за кількісними та якісними характеристиками житлових помешканнях. Перманентна економічна нестабільність у країні та зростання соціальної нерівності в придбанні житла призводить до того, що значна частина населення не в змозі кардинально покращити кількісно-якісні характеристики свого житла, тому задовольняється тими житловими умовами, які має. Відтак важливо розробити ефективні напрямки житлової політики для підвищення доступності житла для населення.

7. Реформування житлової політики необхідно починати із чіткого визначення специфіки житлових умов українців, наявних проблем у розподілі житла в країні та особливостей суб'єктивного сприйняття населенням житлових умов. Акценти на зменшення соціального відторгнення в житлових умовах мають базуватися на врахуванні ступеня соціального відторгнення. Вибір пріоритетних напрямів

житлової політики має диференціюватись залежно від розташування домогосподарства на континуумі «помірне-критичне» соціальне відторгнення в житлових умовах. Зокрема, чим «далі» домогосподарство перебуває від стану критичного відторгнення, тим більше акценти житлової політики зміщуються в сторону самостійного покращення житлових умов.

8. Впровадження ефективних рішень для груп із середнім рівнем доходу через забезпечення можливості самостійного вирішення житлового питання є важливим моментом для запобігання подальшого поширення масштабів соціального відторгнення. У великих містах спостерігається непропорційна кількість доступних житлових одиниць і кількість малозабезпечених груп, які не можуть собі дозволити придбання житла за ринковими цінами. Основний акцент житлової політики для цієї категорії населення має бути зроблено на популяризації орендного житла.

9. Специфічні напрями житлової політики в Україні мають бути спрямовані на зменшення критичного соціального відторгнення. Зокрема, доцільно наслідувати успішний приклад Фінляндії, де ефективно працює модель програми «Housing First» з надання притулків особам, в яких немає житла: спочатку їм надаються житлові помешкання, а потім робиться акцент на подальшій ресоціалізації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Колективні монографії:

1. Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання / Л.М.Черенько, С.В. Полякова, В.С. Шишкін, В.С. Заяць, Ю.Л. Когатько, О.А. Васильєв, А.Г. Реут, Ю.А.Клименко, Т.В.Новосільська; ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України. Київ. 2020. (12,5 друк. арк). Особистий внесок автора – здійснено аналіз основних підходів до визначення житлових умов населення як соціально-економічної категорії, проаналізовано трансформацію кількісних характеристик житла, розраховано рівень перенаселеності житла, визначено співвідношення об'єктивної ситуації в житлових умовах населення із задоволеністю житлом серед населення (0,9 друк. арк.)

2. Оцінка ефективності програм соціальної підтримки за даними спеціального опитування населення / Л.М.Черенько, С.В. Полякова, В.С. Шишкін, В.С. Заяць, Ю.Л. Когатько, О.А. Васильєв, А.Г. Реут, Ю.А.Клименко; ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України. Київ. 2020. (2,5 друк. арк). Особистий внесок Клименко Ю.А. – здійснено аналіз за однією з чотирьох програм, які мають адресний характер та відіграють визначальну роль у системі соціальної підтримки населення – субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива (0,2 друк.арк.).

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Клименко Ю. А. Критерії визначення і методика оцінки соціального відторгнення за житловими умовами. *Демографія та соціальна економіка*. №1 (35). 2019. ІДСД ім. М.В. Птухи. м. Київ. 238 с. - с. 209-217 (0,6 друк. арк)

2. Клименко Ю.А. Оцінка рівня перенаселеності житла в Україні: порівняння з країнами ЄС. *Демографія та соціальна економіка*. №2 (30). 2017. ІДСД ім. М.В. Птухи. м. Київ. 254 с. - с.191-201. (0,8 друк арк.)

3. Клименко Ю. А. Підходи до визначення категорії соціального відторгнення. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. Класичний приватний університет*. № 4 (103). 2018. 226с. – с.5-10 (0,6 друк арк.)

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

1. Клименко Ю. А. Визначення поняття житлових умов в науковому дискурсі. *Danish Scientific Journal*. № 40. vol.1. 2020. Kobenhavn V Denmark. 60 p.- с.5-9 (0,5 друк. арк)

АНОТАЦІЯ

Клименко Ю.А. Соціальне відторгнення в житлових умовах населення України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, Київ, 2021.

Дисертація присвячена комплексній оцінці соціального відторгнення в житлових умовах населення України для вибору кращої стратегії реформування та модернізації житлової політики.

Житлові умови є базовою потребою людини, а соціальне відторгнення відображає часткове або повне вилучення особи чи групи осіб із соціальної структури суспільства й суспільних процесів. Саме тому в сучасному світі житлові умови виступають ключовим елементом соціального відторгнення. Варто звернути увагу, що соціальне відторгнення проявляється не лише в крайніх формах (таких як бездомність), а також акцентує увагу на ролі житла як казуального фактору інших форм соціальної нерівності.

Здійснено комплексну оцінку масштабів та інтенсивності соціального відторгнення в житлових умовах населення України на основі розробленої авторської методики та з врахуванням доступності даних. Визначено, що близько половини українських домогосподарств потерпають від соціального відторгнення в житлових умовах. Встановлено, що основними тригерами вразливості є проживання в перенаселеному житлі та в житлі без мінімального набору зручностей. На основі оцінки фінансової спроможності населення в сучасних українських реаліях проаналізовано можливість покращення житлових умов за рахунок купівлі та оренди житла. Здійснено моделювання ризиків соціального відторгнення внаслідок соціально-демографічних змін в домогосподарстві.

Запропоновано стратегію вибору пріоритетних напрямів житлової політики залежно від ступеня соціального відторгнення в житлових умовах. Доведено, що акценти на зменшення соціального відторгнення в житлових умовах мають варіюватися залежно від рівня фінансової спроможності домогосподарства самостійно покращити кількісно-якісні характеристики своїх житлових умов.

Ключові слова: соціальне відторгнення, житлові умови, масштаб соціального відторгнення, інтенсивність соціального відторгнення, ступінь соціального відторгнення, житлова політика.

АННОТАЦІЯ

Клименко Ю.А. Социальное отторжение в жилищных условиях населения Украины.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований имени М. В. Птухи Национальной академии наук Украины, Киев, 2021.

Диссертация посвящена комплексной оценке социального отторжения в жилищных условиях населения Украины для выбора стратегии реформирования и модернизации жилищной политики.

Жилищные условия являются базовой потребностью человека, а социальное отторжение отражает частичное или полное исключение лица или группы лиц из социальной структуры общества и общественных процессов. Именно поэтому в современном мире жилищные условия выступают ключевым элементом социального отторжения. Концепция социального отторжения дает возможность комплексно проанализировать проблематику жилищных условий, охватить много измерений социальных и экономических проблем. Во избежание концептуальных и аналитических трудностей в результате интерпретационной многообразия автором предложена методика вычисления социального отторжения по жилищным условиям. Стоит обратить внимание, что социальное отторжение проявляется не только в крайних формах, а также акцентирует внимание на роли жилья как казуального фактора других форм социального неравенства.

Осуществлена комплексная оценка масштабов и интенсивности социального отторжения в жилищных условиях населения Украины на основе разработанной авторской методики и с учетом доступности данных. Определено, что около половины украинских домохозяйств страдают от социального отторжения в жилищных условиях. Установлено, что основными триггерами уязвимости являются проживание в перенаселенном жилье, а также в жилье без минимального набора удобств. На основе оценки финансовой способности населения в современных украинских реалиях проанализирована возможность улучшения жилищных условий за счет покупки и аренды жилья. Смоделированные ситуации изменения численного состава домохозяйства показали, что увеличение размера домохозяйства на одного человека существенно повышает риски социального отторжения. Реформирование жилищной политики необходимо начинать с четкого представления о специфике жилищных условий, имеющихся проблем в распределении жилья и особенностей субъективного восприятия населением жилищных условий.

Предложена стратегия выбора приоритетных направлений жилищной политики в зависимости от степени социального отторжения в жилищных условиях. Обосновано, что выбор приоритетных направлений жилищной политики должен различаться в зависимости от расположения домохозяйства на

континууме «умеренное-критическое» социальное отторжение в жилищных условиях. В частности, чем «дальше» домохозяйство находится от состояния критического отторжения, тем больше акценты жилищной политики смещаются в сторону самостоятельного улучшения жилищных условий.

Акценты на уменьшение социального отторжения в жилищных условиях должны различаться в зависимости от уровня финансовой способности домохозяйства самостоятельно улучшить количественно-качественные характеристики жилья.

Ключевые слова: социальное отторжение, жилищные условия, масштаб социального отторжения, интенсивность социального отторжения, степень социального отторжения, жилищная политика.

SUMMARY

Klymenko Y. Social exclusion in housing conditions in Ukraine. - Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Economics, specialty 08.00.07 - demography, labor economics, social economics and politics. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of NASU. - Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to analysis of comprehensive assessment social exclusion in housing conditions of the Ukrainian population to choose better reforming strategy for upgrading housing policy.

Housing conditions are basic person's need, and social exclusion reflects a partial or complete removal of a person or a group of people from the society social structure and social processes. Housing conditions are a key element of social exclusion in modern world. Social exclusion is manifested not only in extreme forms (such as homelessness), but also emphasizing housing role as a casual factor of different social inequalities forms.

Based on the developed author's methodology and taking into account data availability, a comprehensive assessment of the scale and intensity of social exclusion in housing conditions was carried out. Installed that about half of Ukrainian households suffer from social exclusion in housing conditions. Established that the main vulnerability triggers are overcrowding housing and housing without minimum amenities. Based on the financial capacity analyzed assessment the improving possibility of housing conditions at the expense of buying and leasing housing in modern Ukrainian realities. Modeling risks of social exclusion as a result of socio-demographic changes in households. The strategy of choosing priority areas of housing policy depending on the degree of social exclusion in housing conditions is proposed. Emphasis on reducing social exclusion in housing conditions should differ from household financial capacity independently improve the quantitative-qualitative characteristics of their housing conditions.

Key words: social exclusion, housing conditions, social exclusion scale, social exclusion intensity, social exclusion degree, housing policy.